निजामती सेवामा महिलाको सहभागिता
एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तरगत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभागको स्नातकोत्तर द्वितीय वर्षको समाजशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोध प्रस्तावक

सरिता थापा

रोल नं: ५१/०६४

परीक्षा रोल नं.: २८२८३८/०६६

रजिष्ट्रेशन नं.: ६-१-३८-९८२-२००१

समाज शास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौ

२०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको निमित्त मेरो निर्देशनमा सरिता थापाले **"निजामती सेवामा महिलाको सहभागिता : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन"** शीर्षकको शोधपत्र तयार गरेको प्रमाणित गर्दै उक्त शोधपत्रको अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६८/०८/२९

....
सह-प्रा. डा. सन्ध्या बस्नेत
(शोध निर्देशक)
समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहका निम्ती सरिता थापाले तयार पारिएको शोधपत्र **"निजामती सेवामा महिलाको सहभागिता : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन"** स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

<u>शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति</u>

विभागीय प्रमुख ....
प्रा.डा. ओम गुरुङ्ग

बाह्य निरीक्षक ....
उप.प्रा.डा. शम्भु कट्टेल

शोध निर्देशक ....
सह.प्रा. डा. सन्ध्या बस्नेत

भूमिका

निजामती सेवामा महिलाको सहभागिता (नेपाल सरकारका अर्थ, सामान्य प्रशासन र बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयमा कार्यरत महिलाहरूमा गरिएको समाजशास्त्रीय अध्ययन) विषयक शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको निम्ति तयार गरिएको हो । अनुसन्धान कार्य एक कठिन, गहन र संवेदनशील विषय हो । यो शोधकार्यलाई पूर्णता दिने क्रममा अनुसन्धानकर्ताको रूपमा मैले धेरै सहयोग प्राप्त गरेको छु ।

यस शोधपत्र तयार गर्नको लागि अमूल्य सुझाव दिएर मलाई निर्देशन दिँदै सहयोग गर्नुहुने मेरा आदरणीय **गुरु सह-प्राध्यापक डा. सन्ध्या बस्नेतज्यू**प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । साथै शोधपत्र लेखन कार्यमा आफ्नो अति व्यस्तताको बाबजुद पनि आफ्नो अमूल्य समय दिएर आवश्यक मार्गदर्शन दिनुहुनाका साथै मलाई सधैं अगाडि बढ्नका लागि प्रेरित गर्नुहुने समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख मेरा आदरणीय **गुरु प्रा.डा. ओम गुरुङज्यू**प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अनुसन्धानको क्रममा आवश्यक तथ्यांक संकलन कार्य गर्दा आफ्नो अमूल्य सुझाव दिनुहुनका साथै सर्वेक्षणमा सहभागी हुनु भएका अर्थ मन्त्रालय, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको महिला कर्मचारीहरू सबैलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यसैगरी मेरो अध्ययनलाई स्नातकोत्तर तहसम्म पुऱ्याउन सधैं हौसला प्रदान गर्नुहुने, निरन्तर उत्साहप्रद प्रेरणा दिनुहुने साथै सम्पूर्ण आर्थिक भार बहन गरिदिनुहुने पुजनीय बुबा जगतबहादुर थापाप्रति म सदा ऋणी रहनेछु ।

मेरा सम्पूर्ण अभिभावक जसले मलाई आफ्नो माया, सद्भाव तथा प्रेरणा प्रदान गरेर मेरो अध्ययनलाई स्नातकोत्तर तहसम्म पुऱ्याउन मद्दत गर्नुभयो । मेरो हरेक सफलताको श्रेय वहाँहरु नै हुनुहुन्छ । यसैगरी सम्पूर्ण महानुभावहरु जसले मेरो अध्ययनको क्रममा सहयोग गर्नुभएको छ । वहाँहरुको नामावली यहाँ उल्लेख गर्न नसकिए पनि म हृदयदेखि नै उहाँहरुप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा मेरो यस शोधपत्र तयार गर्नमा उत्प्रेरणा जगाइदिने, अमूल्य सुझाव दिने तथा अध्ययन सामग्री जुटाउनमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूलाई जीवनपर्यन्त पनि बिर्सन सक्दिन ।

सरिता थापा

२०६८, पौष

विषयसूची

पृष्ठ संख्या

अध्याय एकः परिचय	**१**
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको औचित्य/महत्व	६
अध्याय दुईः सन्दर्भ साहित्यको समीक्षा	**७**
२.१ निजामती सेवा/परिभाषा	७
२.२ निजामती सेवाको उत्पत्ति र विकास	८
२.३ निजामती सेवामा महिला सहभागिता र वर्तमान स्थिति	१६
२.४ निजामती सेवामा लैङ्गिक दृष्टिकोण	२१
अध्याय तीनः अनुसन्धान पद्धति	**२६**
३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनौट र औचित्य	२६
३.२ अध्ययन ढाँचा	२६
३.३ समग्रता र नमूना छनौट	२७
३.४ तथ्यांकको प्रकृति र स्रोत	२७
३.५ तथ्यांक संकलन तरिका	२८
३.६ तथ्यांक विश्लेषण तरिका	२९
अध्याय चारः निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको सामाजिक, आर्थिक अवस्था	**३०**
४.१ निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको सामाजिक स्थिति	३०
४.१.१ शैक्षिक स्थिति	३०
४.१.२ जातिगत स्थिति	३१
४.१.३ धार्मिक स्थिति	३२
४.१.४ वैवाहिक स्थिति	३२
४.१.५ विवाह हुँदाको उमेर	३३
४.१.६ पारिवारिक स्थिति	३४
४.२ निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको आर्थिक स्थिति	३५

४.२.१ पारिवारिक पेशा ३५
४.२.२ निजी भूस्वामित्वको स्थिति ३६
४.२.३ बार्षिक आम्दानी ३६
४.२.४ खर्चका क्षेत्रहरू ३७
४.३ निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको राजनैतिक स्थिति ३८
४.३.१ निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको राजनीतिमा विश्वास ३८
४.३.२ राजनैतिक आस्थाका कारण सेवामा अप्ठ्यारो ३९
४.४ निजामती सेवामा महिला सहभागिताको स्थिति ३९
४.४.१ सेवा अवधि ४०
४.४.२ कार्यरत तह ४१
४.४.३ सरकारी सेवामा काम गर्ने प्रेरणा ४१
४.४.४ समाजले हेर्ने दृष्टिकोण ४२
४.४.५ पुरुष सहकर्मीहरूको व्यवहार ४३
४.४.६ जागीर गर्ने स्थानमा बस्दाको स्थिति ४४
४.४.७ भ्रमणको अवसरमा बढी प्राथमिकता ४५
४.४.८ निजामती सेवामा महिला सहभागीता कम हुनुको कारण ४६
४.४.९ निजामती सेवामा महिलाको सहभागिता बढाउने उपाय ४७
४.४.१० निजामती सेवामा महिला आरक्षण ४७
४.४.११ निजामती सेवाबारे महिलालाई सल्लाह ४८
४.४.१२ निजामती सेवामा सहभागिता बाहेक थप अधिकारको अवस्था ५०
अध्याय ५: अध्ययनको सारांश र निष्कर्ष **५२**
५.१ सारांश ५२
५.२ निष्कर्ष ५७
सन्दर्भ सामग्री ६०
अनुसूची

तालिका सूची

पृष्ठ संख्या

तालिका नं. १: निजामति सेवामा सेवारत कर्मचारीहरुको श्रेणी अनुसार लैंङ्गिक तथ्याङ्क २५

तालिका नं. २: निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको शैक्षिक स्तर अनुसार वर्गीकरण ३०

तालिका नं. ३: निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको जातिगत संरचना ३१

तालिका नं. ४: निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको धार्मिक विश्वास अनुसार वर्गीकरण ३२

तालिका नं. ५: निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वैवाहिक स्थिति ३३

तालिका नं. ६: निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको विवाह हुँदाको उमेर अनुसार वर्गीकरण ३३

तालिका नं. ७: पारिवारिक संरचना अनुसार निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ३४

तालिका नं. ८: पारिवारिक पेशा अनुसारको निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ३५

तालिका नं. ९: निजी भूस्वामित्वको आधारमा निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ३६

तालिका नं. १०: बार्षिक आम्दानी अनुसार निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ३७

तालिका नं. ११: निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको खर्चको क्षेत्रको स्थिति अनुसार उत्तरदाताको ३७

तालिका नं. १२: निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको राजनैतिक विश्वासका आधारमा वर्गीकरण ३८

तालिका नं. १३: निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको राजनैतिक आस्थाका आधारमा भएको अप्ठ्यारो ३९

तालिका नं. १४: सेवा अवधि अनुसार निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ४०

तालिका नं. १५: कार्यरत तह अनुसार निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ४१

तालिका नं. १६: सरकारी सेवामा काम गर्ने प्रेरणाको स्रोत अनुसार निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ४२
तालिका नं. १७: समाजले हेर्ने दृष्टिकोण अनुसार निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ४३
तालिका नं. १८: महिलाहरूले आफ्ना पुरुष सहकर्मी साथीहरूबाट पाएका व्यवहार ४३
तालिका नं. १९: जागीर गर्ने स्थानमा रहँदाको स्थिति अनुसार निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ४४
तालिका नं. २०: भ्रमणको अवसरमा बढी प्राथमिकताको स्थिति अनुसार निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ४५
तालिका नं. २१: निजामती सेवामा महिला सहभागिता कम हुनुका कारणहरू ४६
तालिका नं. २२: निजामती सेवामा महिलाको सहभागिता बढाउन गरिनुपर्ने उपायहरू ४७
तालिका नं. २३: महिलालाई आरक्षण दिनुपर्ने/नपर्ने आधारमा निजामती सेवामा कार्यरत महिलाको वर्गीकरण ४८
तालिका नं. २४: निजामती सेवामा कार्यरत महिलाको निजामती सेवाबारे अरु महिलालाई सल्लाह ४९
तालिका नं. २५: निजामती सेवामा सहभागिता बाहेक थप अधिकारको अवस्था अनुसार निजामती सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण ५०